

EMPEYALİZMİN YAPISAL KURAMI

Dr. Dođu ERGİL

GİRİŞ :

20. yy. başına kadar uluslararası ilişkilere tek bir dünya sistemi egemendi: kapitalizm. Kapitalizmin yapısı, dünya pazarı etrafında birleştirdiği toplumların aynı düzeyde (eşit) gelişmelerine izin vermedi. Kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası, üretici güçlerini diğerlerinden daha önce geliştirme olanağını bulmuş olan ulusların gelişmelerini, üretici güçleri o oranda gelişmemiş olan ulusların kaynaklarıyla sağlamaları biçiminde bir ilişkinin yapılaşmasına neden oldu.

Bu ilişki, ilk gruptaki ülkelerin hızla büyüyüp gelişmesine, ikincilerin ise sınırlı büyümesine ve az gelişmesine neden oldu. Böylece, çağdaş kapitalizm, gelişmiş Merkez uluslardan ve az gelişmiş (gelişmesi Merkez'in gelişmesine ve vesayetine bağlı) Çevre uluslardan oluşan bir dünya sistemi görünümünü aldı.

Eşitsiz gelişme yasasının ve onun oluşturduğu dikey uluslararası yapının çelişkileri elbet bir çözüm bulacaktı. Nitekim 20 yy. bir sosyal devrimler çağı oldu. Çevre ulusların bir kısmı kendi sınırları içinde onları uluslararası Merkez'lere bağlıyan (bağımlı kılan) ulusal merkezlerini (egemen sınıflarını ve onları ayakta tutan ekonomik, sosyal ve kültürel kurumları) yok ederek kapitalist sistemin dışına çıktılar. Artık yeni bir dünya sistemi daha doğmuştu: sosyalizm.

Sosyalizm siyasal olarak egemen olduğu toplumlarda üretim ilişkilerini değiştirmeyi/dönüştürmeyi başardı. Ama, sosyalizmin siyasal egemenliğini yayamadığı alanlarda kapitalizm tüm kurallarıyla işlemektedir. Uluslararası ekonomik ilişkiler sosyalist ve kapitalist ülkelerin arasında dahi kapitalizmin yasaları içinde oluşmaktadır.

Bugün dünyada kapitalizm, ekonomik kurumlar/ilişkiler yoluyla, sosyalizm ise siyasal kurumlar/ilişkiler yoluyla etkinlik alanlarını genişletmek savaşı vermektedirler. Bu çarpışan sistemler içinde yer alan ulusların birbirleri arasındaki ilişkiyi, yukardaki esasları gözönünde tutarak incelemek bir çok araştırmacı için hedef olmuştur. İsveçli bilim adamı Johan Galtung da bunlardan biridir. Bu amaçla giriştiği çalışmaların bir ürünü de «Emperyalizmin Yapısal Kuramı» adlı yapıtıdır. Bu makale, Galtung'un tezinin tanıtıcı bir özetini içermektedir. İzleyen sayıda özetin geri kalan bölümü ve tezin genel bir eleştirisi sunulacaktır.

EMPERYALİZMİN YAPISI

Emperyalizm, Galtung'a göre, genel olarak kolektiviteler, özellikle ülkeler arasında bir egemenlik ilişkisidir. Bu ilişkide Merkez ülkenin merkezi, Çevre ülkenin merkezine nüfuz ederek, her ikisinin merkezlerinin yararına işleyen bir süreç yaratır. Yalnız bu ilişki bir kolektivitenin diğerini kaba güç kullanarak egemenliği altına aldığı diğer durumlarla karıştırılmamalıdır. Söz gelimi X ülkesinin Y ülkesi tarafından işgali, Y'nin devinim özgürlüğünü büyük ölçüde sınırlandırabilir. Fakat, bu durum, özel bir şekilde kurulmadığı sürece bir emperyalizm ilişkisinin var olduğu söylenemez. Şu halde emperyalizm, egemenlik ve iktidar ilişkisinin özel bir türüdür. Galtung'a göre şu unutulmamalıdır ki, emperyalizmin ortadan kalkması ile uluslar ve kolektiviteler arasındaki egemenlik ilişkisinin de sona ermesi gerekmez. Aynı şekilde, emperyalizmin bir çeşidinin (örneğin siyasal veya ekonomik) yok olması, diğer çeşitlerinin (örneğin askerî ve kültürel) de yok olmasını içermez. Bu anlamda Galtung'un kuramı, Marksist-Leninist yaklaşımın savunduğu gibi emperyalizmi, kapitalizmin pazar genişlemesinin uyardığı bir ekonomik egemenlik ilişkisi olduğu savını benimsemez. Ona göre bu bir indirgemeciliktir (reductionnisme). Çünkü Marksist sava göre, emperyalizm ve egemenlik, ekonomik emperyalizmin koşulları ortadan kalkınca artık olanaksızlaşacaktır. Bu olasılığa inanmayan Galtung'a göre, emperyalizm, iki kolektivite arasındaki yapısal bir ilişkiden kaynaklanır. Ve bu nedenle şimdiye dek ele alındığı çerçeveden daha geniş bir çerçeve içinde ele alınması gerekir.

Kısaca özetlersek, bu kuramda emperyalizm, kolektiviteleri parçalayıp, bazı parçalarını bir çıkar uyumu içinde birleştiren, diğer parçalarını da çıkar uyumsuzluğu ya da çıkar çatışması içinde birleştiren bir sistemdir.

Çıkar Çatışmanın Tanımı — Galtung'a göre çıkar çatışması, tarafların uzlaşmaz çıkarlar peşinde koştukları genel çatışmanın özel bir durumudur.

Tarafların çıkarları yaşam koşulları şeklinde tanımlanabilir. Bu koşullar gelir, yaşam düzeyi gibi maddî ölçütler yanında, özerklik gibi daha soyut ölçütleri de içerir. Tarafların yaşam koşulları arasındaki fark büyüyecek şekilde birbirleriyle ilişki içinde iseler, aralarında çatışma ya da çıkar uyumsuzluğu olduğu söylenebilir. Tarafların yaşam koşulları arasındaki fark, sıfıra doğru azalacak biçimde ilişkilendirilmişse çatışma ya da çıkar uyumsuzluğu yok demektir.

Bu ilişkisel durum biraz daha açılırsa görülür ki, birbirleriyle ilişkilendirilmemiş olan tarafların arasında ne bir çıkar uyumu, ne de bir çıkar uyumsuzluğu vardır. Batılı beyaz adam gelinceye dek Afrika, Asya ve Amerika halkları arasında ne bir çıkar birliği ne de çıkar uyumsuzluğu vardı. Hiçbir şey yoktu. Ayrıca, taraflar kendi (yeni) durumlarını değerlendirdikten sonra çıkar çatışması bir amaç çatışmasına dönebilir. Pekiyi, ya yaşam koşullarının arasındaki fark sabitse? Yani, taraflar aynı hızla ve birlikte büyüyorlar, fakat aralarındaki fark sabit kalıyorsa? Bu bir çıkar uyumu mu, yoksa çıkar çatışması durumu mudur? Galtung'a göre bu bir uyumsuzluktur, çünkü yaşam koşulları arasındaki fark kapanmamakta, toplumlar birbirine yaklaşmamaktadır. Değerin* bölüşümü eşitsiz kaldığı sürece aynı hızla büyüseler bile, iki taraf arasında bir çıkar uyumundan söz etmek olanaksızdır. Bu durum olsa olsa bir dengeye varmış uyumsuzluk durumudur.

Şu halde, buradan iki tarafın gelişme çizgisinin açılı farklarını ve hızını dikkate alarak ölçülebilen uyum ve uyumsuzluk dereceleri tanımına varabiliriz. Bu da bizi azalan ve çoğalan yaşam koşulları düzeyinde zaman boyutuna ulaştırır: Zaman içinde artan ya da eksilen çıkar uyumu ya da çıkar çatışması olgularına. Bu yaklaşım bize şu tabloyu vermektedir.

TABLO I

Dört tür çıkar uyumu/uyumsuzluğu

		Yaşam Koşulları Arasındaki Fark	
		Eksilen	Artan
Yaşam Koşulları Arasındaki Fark	Dar	A	C
	Geniş	B	D

* Bu değer, ne değeri olduğunu kendisi tanımlamamaktadır.

Fark fazla ise çıkar uyumsuzluğu büyüktür. Fark dar ya da sıfır ise çıkar uyumu vardır.

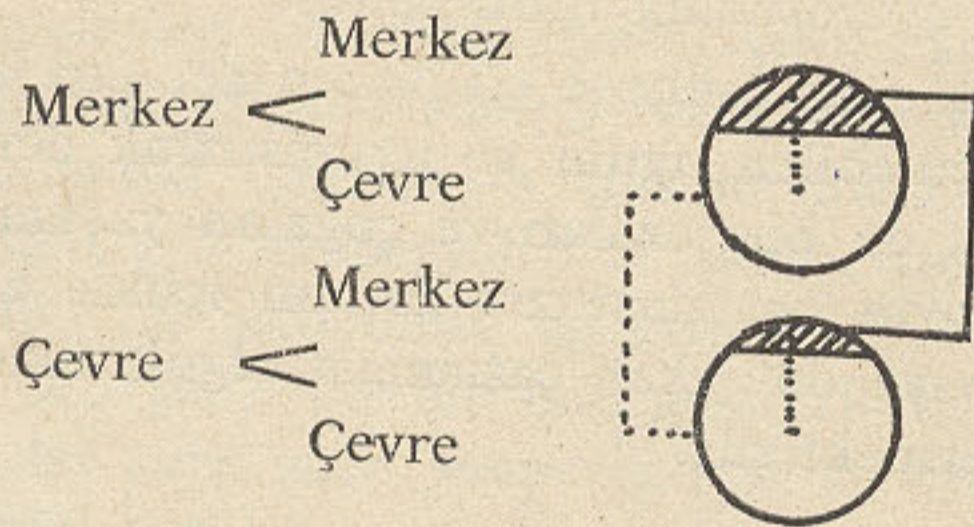
Yaşam koşullarında bir fark, çıkar uyumsuzluğu için yeterli olmasa bile gerekli bir ön-koşuldur. İşte emperyalizmin kaynağı, Galtung'a göre, burada aranmalıdır. Görülüyor ki emperyalizm, eşitsiz bir ilişkinin ürünüdür. Eşitsizlik ,zayıf tarafın yararına çalışmayan bir ilişkisel yapıdan doğmaktadır.

Emperyalizmin tanımı — İki uluslu bir dünya çerçevesi içerisinde Galtung, emperyalizmi, Merkez ulusun Çevre ulus üzerinde, ikisi arasında bir uyumsuzluk yaratacak biçimde bir egemenlik kurması olarak tanımlıyor.

Emperyalizm, Merkez ulus ve Çevre ulus arasında şu olguları içeren bir ilişkidir :

1. Merkez ulusun merkezi ile Çevre ulusun merkezi arasında bir çıkar uyumu vardır.
2. Çevre ulusun içinde Merkez ulusta olduğundan daha fazla çıkar uyumsuzluğu vardır.
3. Merkez ulustaki çevre ile Çevre ulustaki çevre arasında çıkar uyumsuzluğu vardır.

Aslında Lenin'den alınan bu tanımlamanın öğeleri şekil I'de gösterilmiştir.

— Çıkar Uyumu

..... Çıkar Uyumsuzluğu

(Şekil I)

Emperyalizmin Yapısı

Görülüyor ki, Merkez ulusun Çevre ulus içinde bir nüfuz alanı vardır ve bu alan Çevre ulusun merkezindedir. Bu ilişki çıkar uyumu yaratacak biçimde kurulmuştur. Her iki merkez birlikte gelişir ya da gerilerler.

Öte yandan, iki ulus içinde de çıkar uyumsuzluğu vardır. Her ikisi de kendi içinde yaşam koşulları farkları olan, dikey (katmanlı) toplumlardır. Zaten böyle olmasa bir merkez ve çevrenin varlığı söz konusu olamaz. Ayrıca bu aralık artmakta ya da sabit kalmaktadır. Galtung'un geliştirmek istediği kuramsal yaklaşım bakımından temel olan nitelik, *Çevre ulusta, Merkez ulusta olduğundan daha fazla uyumsuzluk olmasıdır*. Kısaca bu, Çevrede Merkezden daha fazla eşitsizlik olduğunu söylemektir. Daha karmaşık bir deyişle de, yaşam koşulları aralığı Çevrede, Merkezde olduğundan daha hızlı büyümektedir. Merkezde aralık daha düşük bir hızla açılacağı gibi sabit de kalabilir. Bu fark, Merkez devletin sosyal güvenlik girişimlerinde, bölüşümde (gelir ve fırsatlar alanında) yaşam koşulları farklılığını bir ölçüde azaltmasından doğmaktadır. Yine de, Merkezdeki bu telâfi edici mekanizmalar hiçbir zaman siyasal güç alanına gerçek anlamıyla yansımaz.

Bu aşamada emperyalizmin kısa bir yapısal tanımı verilirse, denilebilir ki: Çevre ulusta merkez çevreden daha büyük bir oranda büyür. Bu kısmen Çevre ve Merkez arasındaki ilişkinin sonucudur. Yalnızca ekonomik olmayan terimlerle düşünülse bile, Merkez, Çevreden daha zengindir. Bu zenginliğin yaratılmasında Çevredeki merkezin yararına işlemesini sağlar. Çevre ulus içinde iki da) bir taşıma kayışı (ticarî şirketler v.b. araçlarla) işlevini görür. Bu değer, Merkezin merkezine «akarken», bir kısım ıda Merkezin çevresine «damlar».

Galtung'a göre, burada önemli olan, Merkezde, Çevreden daha az çıkar uyumu olmasıdır. Bu da tüm ilişkinin daha çok Çevredeki merkezin yararına işlenmesini sağlar. Çevre ulus içinde iki taraf birbirine karşıt olabilir. Fakat genel ilişki içinde Çevre, kendini Merkez içindeki merkezle ortaklık durumunda görür. Bu ortaklık, Çevrede çevre ortaklığı şeklinde ortaya çıkmaz. Bu da tüm oyunun odak noktasıdır. İki çevre arasında bir ittifakın kurulması önlenir. Bu da Çevre ulusun, Merkez ulustan daha uyumlu hale gelmesini ve bu yüzden uzun süreli stratejiler geliştirmesini önler. Sonuçta, iki merkez birbirine, Merkezin çevresi kendisine bağlanır.

Galtung'a göre, Çevredeki merkez, Merkezdeki merkeze oranla o Çevre ulusun daha küçük bir bölümü olduğuna göre, *Merkez ülkenin bütünü ile Çevre ülkenin bütünü arasında bir çıkar uyumsuzluğu söz konusudur*. Fakat, yine kuramcının belirttiği gibi, bu tür bir sav son derece yanıltıcıdır. Çünkü iki merkez arasındaki

çıkar uyumunu gizlerken, emperyalizmin, uluslararası bir ilişki olduğu sanısını pekiştirir. Oysa, emperyalizm uluslararası bir olgu olduğu kadar ulus-İçi bir olgudur da. Daha doğrusu ikisinin bir bileşimidir.

Görülüyor ki, emperyalizmin yapısal kuramında iki merkezin uyumu en önemli öğedir. Çevrelere gelince her iki çevre de birer ulus-devlet içinde olduklarından önce fizik mekân (uzaklık) ile sonra da çıkar uyumsuzluğu ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Ama eğer iki (ya da daha fazla) çevre arasındaki ilişki onların merkezleri arasındaki ilişkiye benzer bir duruma dönüşürse, çevreler arasında bir ittifak doğabilir. Bu gelişme ise «tipik» emperyalist ilişkiyi belirleyen dolaylı yapısal şiddet yanında, ya da onun yerine merkezlerin daha kaba ve doğrudan şiddete başvurmalarına yol açabilir.

Bu aşamada Galtung ilginç bir soru soruyor: «Ya ilişki halindeki iki ulus içinde Merkez ve Çevre ayırımı yoksa? Ya bunlar yatay toplumlarsa? Bu durumda Merkez ulusun Çevre ulustan birşeyler edindiği emperyalist ilişkideki egemenlik olgusundan söz edilemez. Bu ilişki başka bir şeydir, örneğin yağmalamadır, hırsızlıktır v.b. Çevre ulusun merkezi içinde Merkez ulusun yararına çalışan bir köprübaşı yoksa yukarıdaki tanıma göre emperyalizm de söz konusu değildir.

Emperyalizm tanımlamasına açıklık getirdikten sonra Galtung soruna yapısal açıdan yaklaşıyor ve zaman içinde bazı ulusların yaşam koşullarını daha iyileştirerek, diğerleriyle arayı açmaları olgusunun nedenlerini anlamak istiyor. Bu durumda bir tür değişmezlik, yapısal bir nedensellik bağı olduğu varsayımından çıkarak buradan emperyalizmin mekanizmalarına varıyor kuramcı.

Emperyalizmin Mekanizmaları

Emperyalizmin iki temel mekanizması da iki tarafı, özellikle iki ulusu ilgilendiriyor. İlk mekanizma etkileşim ilişkisinin kendisi, ikincisi ise bu ilişkilerin daha genel bir etkileşim yapısında nasıl bir araya geldiğiyle ilgili. İlkeler şeklinde ifade bulan bu ilişkiler şöyle sınıflandırılıyor:

1. Dikey etkileşim ilişkisi
2. Feodal etkileşim yapısı ilişkisi

Etkileşim kavramının en önemli yanı farklı değerleri olan kişi ve ulusların birbirlerini tamamlayacak bir biçimde değişimde (mübadele) bulunmasıdır. Bazı uluslar petrol, bazıları da traktör üre-

tirler ve karşılaştırmalı yararlar ilkesine uygun olarak bunları değiştirirler. Bir an Galtung'un kurduğu yapay iki uluslu sistem içinde tarafların önceden hiçbir etkileşimi yokken bu tür bir değişim ilişkisine girdiklerini varsayalım. Doğal ki her ikisi de bu etkileşim sonunda değişecektir. Eğer ilişki her iki taraf bakımından ondan edindikleri kazanç açısından artan (yığılımlı) bir biçimde asimetric ise aralarında bir fark doğacak ve giderek açılacaktır.

Etkileşimin simetric veya asimetric olduğunu ya da eşit veya eşitsiz olduğunu anlamak için iki etmenin incelenmesi gerekir:

1. Taraflar arası değer-değişimi veya taraflar-arası etki;
2. Tarafların içindeki farklılaşma veya taraf-içi etki,

İktisadî ilişkiler açısından bunlardan ilki liberal olduğu kadar Marksist iktisatçılar tarafından da enine boyuna araştırılmış bugüne dek. Taraflar-arası ilişki ham maddelerin, sermaye ve mali değerlerin iki yönlü bir akışı olarak kolayca gözlenebileceği gibi, ana giriş noktaları olan gümrük kapıları ve ulusal bankalarda ölçüye de vurulabilir. İki yönlü olan bu akış birçok bakımdan karşılaştırılabilir. Karşılaştırmanın amacı bu alışverişten *en çok kim yararlanıyor* olmalıdır. Bu gözle bakılınca taraf-içi etkilerin de gözleme/karşılaştırmaya katılması gerekir. Nitekim Galtung bu gereksinme ile Tablo II'de somutlaşan bir etkileşim «bütçesi» geliştirmiştir. Tabloda gelişmiş bir ulus olan A ile, gelişen bir ulus olan B'nin genel olarak değiştikleri sanayi ürünleri ile ham maddelerin karşılıklı akımı gösterilmiştir.

TABLO II

Bir Etkileşim Bütçesi

	A ('gelişmiş')		B ('gelişmekte olan')	
	taraflar-arası etki	taraf-içi etki	taraflar-arası etki	taraf-içi etki
olumlu (içeri)	ham maddeler	sıçramalar	mamûl maddeler	az veya hiç
olumsuz (dışarı)	mamûl maddeler	kirlenme, sömürü	ham maddeler	tükenme, sömürü

Traktör gibi büyük ölçüde işlenmiş ürün ile ham petrol gibi hemen hiç işlenmemiş malların değişiminin bir takas ekonomi-

sinde veya para ekonomisinde olmasının değişim olgusunu incelemek açısından bir önemi yoktur, Galtung için. Aralarındaki etkileşimin A için kirlenme B için tükenme ve her ikisi için de söz konusu olan sömürü gibi olumsuz taraf-ıçi etkileri vardır.

Doğal ki, taraflar arasındaki asimetric etkileşim için eşitsiz değişim demek anlamlı olurdu. Fakat bu Galtung için tanımın getirdiği ve halâ üzerinde tartışılan güçlükleri de davet etmek olur. Bu yüzden sömürüyü hem kavram olarak anlamak, hem de tarihsel evrimini kronolojik (süreçsel) olarak izlemek için 3 evre belirliyor.

Sömürünün ilk evresinde A, açıkça yağmaya baş vurarak karşılığında B'ye birşey vermeden onun doğal zenginliklerini (hammaddelerini) alıp götürür. Eğer bu yağma ve hırsızlık doğrudan doğadan yapılırsa insansal bir etkileşim söz konusu olmaz. Ama, A, B'nin insanlarını (yerlileri) kendisine hizmet etmeye zorlar, örneğin onları maden çıkarma işlerinde ya da plantasyonlarda kullanır. Bu kölelerin emeği üzerinden yaşayan bir köle sahibi ya da haftanın 5 günü ona çalışan tarım-işçileri olan geleneksel toprak sahibinin durumunu andırır.

Sömürünün ikinci evresinde A etkileşimin karşılığında B'ye birşey (ler) verir. Bu karşılık petrolün, katranın, toprağın birkaç boncuk ya da benzeri ile «satin» alınması şeklinde belirlenir. Artık malın sahibine sorulmadan alınmaz ama karşılığında verilen fiyat gülünçtür. Fakat zayıf tarafın pazarlık gücü uluslararası düzeyde sıfırdan daha yukarı çıktıkça, A'nın ödediği karşılık da artar. Fakat doğal olan iki taraf arasında değişimin eşit olduğu bir ilişki noktasına gelmenin ve bunun ölçütlerinin ne olduğunu saptamaktır. Bu ölçüt B'nin subjektif hoşnutsuzluğunun sona ermesi mi? Yoksa objektif pazar değerleri ya da iki tarafta da üretime harcanan iş-saatlerinin sayısı mı? Gerçekten tüm bu ölçütler/ölçüler tek başlarına birçok sorunu da birlikte getiriyorlar. Bu yüzden Galtung taraf-ıçi etkilere bakıp şu soruyu soruyor:

Etkileşim tarafların içinde zenginleştirici ya da yoksullaştırıcı bir etkiye sahip mi, yoksa sadece bir durgunluğa mı yol açıyor? Bu soru da bizi sömürünün üçüncü evresine getiriyor. Bu evrede taraflar arasında süren akışta bir tür denge bulunabilir, fakat herbirinin içinde aralarındaki etkileşimden kaynaklanan büyük farklılıklar da olabilir.

Örnek olarak petrol ve traktör alınır, herbirinin farklı işlem düzeylerinin ürünü olduğu açıkça bellidir. İşlem kültürün do-

ğaya uygulanması ise, ham petrol neredeyse saf doğa ürünü iken, traktör bir kültür ürünüdür. Doğanın katkısı en aza indirilmiştir. Burada üzerinde önemle durulması gereken petrol ile traktörün üretimi için gerekli işlem (teknoloji) düzeyleri arasındaki aralık ve bu aralığın iki ulus üzerindeki etkisidir. Birinde üretim tekniğinin düşüklüğü ve ürünlerin doğal niteliği yüzünden gelişme son derece sınırlı kalırken, diğesinde üretim sürecinin karmaşıklığı, geniş alanlara yayılması (iş bölümü) bir «sıçrama» etkisi yaratır.

TABLO III

İşlem Düzeyi Farklarından Doğan Etkileşimin Taraf-İçi Etkileri

<i>Boyut</i>	<i>Merkez Ulus Üzerindeki Etkisi</i>	<i>Çevre Ulus Üzerindeki Etkisi</i>	<i>Çözümleyen</i>
1 - Ekonomik etkiler	Yeni üretim araçları geliştirilir	Önemli bir gelişme olmaz	İktisatçı
2 - Uluslararası ilişkilerde siyasal yer	Merkezi durumu pekişir	Çevre durumu pekişir	Uluslararası ilişkiler uzmanı
3 - Askeri yararlar	Tahrip araçları kolayca üretilebilir	Hiç bir yarar yok (savaşlar hammaddelele kazanılmaz)	
4 - İletişimsel yararlar	İletişim araçları kolayca üretilir	Hiçbir yarar yok (iletişim ve ulaşım hammadde ile olmaz)	İletişim uzmanları
5 - Bilgi ve araştırma	Yüksek düzeyde işlem için büyük gereksinme duyulur	Pek büyük bir gereksinme yok (örneğin çıkarma sanayii «varetmek» ten çok «varolan»a dayanmaktadır.)	Bilim adamları teknisyenler
6 - Uzmana gereksinme	'Yapmak' için uzman, bilim adamı, mühendis yetiştirilir	'Sahip olmak' için uzman, örneğin avukat yetiştirilir	Bilgi sosyologları
7 - Beceri ve eğitim	İşlem sürecini sürdürmek için gereksinilir	Büyük bir gereksinme yok	Eğitim uzmanları
8 - Sosyal yapı	Yeteneğin sosyal hareketliliğe (yükselmeye) dönüştürülmesi için toplumsal değişmeye gereksinme duyulur	Büyük bir değişme yok, çıkarma işlevi yeteneğe değil mülkiyete dayanır	Sosyologlar
9 - Psikolojik etkiler	Kendine dayanma ve özerklik psikolojisi gelişir	Bağımlılık psikolojisi gelişir	Psikologlar

Galtung Tablo 3'de bu sıçrama etkisini toplumsal sistemin her düzeyinde göstermeye çalışmıştır.

Tablodan da anlaşılıyor ki, bütün dokuz etki türü de birbirleriyle ilişkili ve birbirini geliştiriyor. Bu etkiler iktisadî, askerî, kültürel ve iletişim alanlarını kapsıyor. Şu halde uluslararası iş bölümü en gelişmiş mamul malları üretmeyi üstlenmiş olan bir ulus (örneğin transistörler ,bağlı devreler v.b. şeyler yapan Japonya, Demokratik Alman Cumhuriyeti) doğal olarak araştırmaya yönelecektir. Araştırma geniş bir alt yapıyı, üniversitelerde odaklanan kültürel tabanı gerektirir. Bu birikimin de sosyal ,siyasal ve askeri alanlara yayılması, onları etkilemesi olağandır. Bu, deyim yerinde ise, karşılıklı -döllemedir.

Galtung, şimdiye dek bir tarafın ham madde üreticisi olduğu varsayımına oturtuyordu savını. Ama üzerinde ısrar ettiği kuramsal nokta iki ülke arasındaki «aralık»tır. Bu aralık taraflardan birinin yarı işlenmiş, diğerinin tam işlenmiş mal değişiminde de ortaya çıkar. Örneğin dokuma sanayi ürünleri ile transistörlerin değişimini içeren bir ticarete petrol ve traktör değişimindeki kadar büyük bir aralık doğabilir. İşte Galtung için uluslararası ticaret ilişkilerinde kayıp veya değer kanaması olgusunun ardında yatan temel etmen işlem derecesidir. Ama işlem fabrika veya doğadan çıkarma tesisi içinde değerlendirilmemelidir. Sosyal bütünlük içinde ele alınmalıdır.

Bu yaklaşımla eşit koşullarda ticaret şu şekilde tanımlanabilir: Eğer ve yalnızca bütün taraflar-arası ve taraf-içi etkileşimlerin sonuçları taraflar için eşit sonuçlanmışsa, sonuçlanıyorsa ticaret veya genel anlamda etkileşim simetrik ya da eşit koşullarda oluyor demektir.

Etkileşim, Merkezde bir karşılıklı (ikili) ilişkidir. Eğer Çevredeki merkez varlığını var etmek yerine var olmak üzerine, diğer bir deyişle işlemekten çok sahip olmaya dayandırırorsa, karşılıklı etkileşim her iki merkezin de yararına çalışır. Daha evvel Doğa ile olan ilişki diğer bir ulusla «yararlı etkileşim» sonunda önce paraya dönüştürülür, para da daha sonra pek çok başka şeye dönüştürülebilir. Bu sonucun gerçekleştirilmesi için çok az çabaya gerek vardır. Bu yüzden de yalnızca değişimin (mübadele) çevre uluslar için çok yararsız bir şey olduğunu benimsemek gerekir. Ama bu gerçeği anlamak gelişen ülkeler bakımından oldukça uzun sürdü. Bu açıdan belki Japonya ham maddelerin yokluğunu ekonomisi için genel yarara dönüştürmüştü tek ulustur.

Taraflar arası etkilerden sonra Galtung taraf-ıçi etkilerin çözümlenmesine geçer. Getirdiği ilk ilke *ham maddelerin fiyatlarını istikrarlı kılmak ya da artırımın asimetriyi düzeltmeyeceğidir*. Bu demek değildir ki Merkez ülke şirketlerinin yan veya uzantısı olan sanayilerde, eğitim ve bilgi sanayii gibi alanlarda taraf-ıçi farklılıkları yumuşatacak fiyatlar ortaya çıkmaz. Bu durum hammadde üreten ülkelerin ellerine geçen para ile ne yapacakları olgusuyla sıkıca ilişkilidir. Fakat sorun paranın nasıl kullanılacağı ile de bitmemektedir. Çünkü taraflar-arası etkileşimde bulunabilmek için belirli bir taraf-ıçi gelişme kalıbına zorlanmak başka bir şeydir. Tüm sosyal makina tarafından zorlanmadan, hatta belirli kararlar vermek durumunda kalmadan, özgür seçimlerde bulunmak tümüyle başka şeydir.

Bu eşitsiz ilişkiyi Galtung bir iktisatçı gözüyle şöyle değerlendiriyor: A ulusu B ulusuna n yılında geri ödenmek üzere % P oranında bir faizle L borcu verdi. Süre ve faiz dışında borca ilişkin bir koşul da eklenmişti: Alınan para A'da yüksek düzeyde işlenmiş malların alınması yönünde kullanılacaktı. Bu durumda, siparişin kendi etkisi yanında, her sipariş daha önce sözü edilen 8 alanda, A'da derin izler bırakacaktır (dinamizm yaratacaktır). Bu etkilerin maddî değerini ölçmek kolay değil doğal olarak. Fakat bütün bunların yanında bu süreç içinde B iflas etmediği takdirde A, B'den n yıl sonra $L(1 +)^n$ oranında değer aktaracaktır.

Eğer B'nin A'dan elde ettiği yatırım mallarından çok tüketim malları ise (Çevrenin merkezinde tüketilmek üzere), B'de taraf-ıçi etkiler doğacaktır. Fakat etkileşimin A'da doğurduğu etkiler iki bakımdan daha köklüdür:

1. A'yı etkileşim teknik işlem düzeyini daha da yükseltme yönünde girdilemektedir;
2. Bu olumlu etkiyi özümlemek ve daha yararlı girdilere dönüştürebilecek sosyal, siyasal ve ekonomik yapıya A zaten sahiptir.

Bir de şu varsayılmış koşulları gözönüne getirelim: n yüksek ve düşüktür. Verilen borç «cömertlik» ölçülerine uygundur. Bu gerçekten yanıltıcı bir nitelime değil midir? A, L'yi bir borç değil de faizsiz ve süresiz olarak, yani bir bağış olarak B'ye verse yine de bu durum onun (A'nın) yararına olmayacak mıdır? Daha ileri giderek, B'den negatif faiz alsa, yani borcu aldığı için ona fazladan para verse bu alışverişin taraf-ıçi etkilerinden dolayı yine de A kazançlı çıkacaktır. Bu ilişkiyi Galtung, bir adamın, diğerlerine kendisinde olan birşeyi satın almaları için belirli bir miktar para ver-

mesine benzetiyor. Parayı veren adam bu davranışıyla kendisinden istenen üretimde bulunmak, yaratıcılığa yönelmek, bu yolla da genişlemek, gelişmek ve zenginleşmek olanaklarını bulmaktadır.

Özetlenecek olursa, ister yağma, ister büyük ölçüde değişim, isterse işlem düzeylerindeki aralıktan ötürü çok yönlü değer kanaması şeklinde olsun, *dikey etkileşim* yeryüzü ulusları arasındaki eşitsizliğin temel nedenidir.

Bunlara ek olarak gelişmiş ülkelerin kâr hırsının doğurduğu başka bir sömürü biçimi olan yüksek oranda çevreyi kirletme, doğa kaynaklarını tüketme etkileri olumlu etkilerini büyük ölçüde ortadan kaldıracak niteliktedir. Bu durumun az gelişmiş ülkeleri aynı oranda etkilemesine daha bir süre (?) vardır. Ama Merkez ulus şirketlerinin Çevre uluslara yayılması ve bunların en kirletici yöntemleri kullanıyor olması bu aralığı kısa sürede kapatacağına benzemektedir.

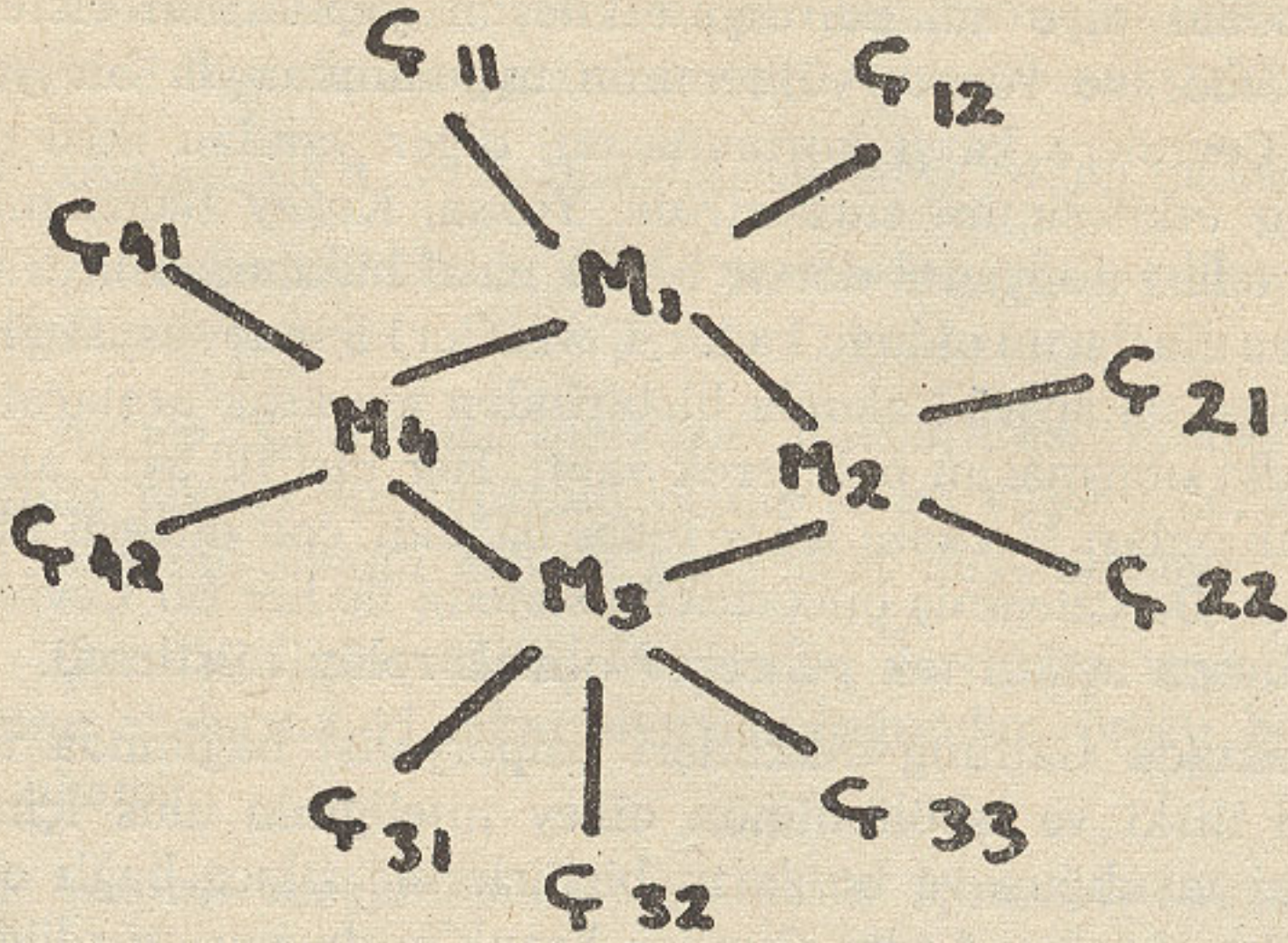
Bu usa vurma zincirini izleyerek dünya ulusları arasındaki eşitsizliğin oranının yalnızca yığılımlı (kümülatif) ve yapısal bir olgu olarak anlaşılabilceğini ileri sürer Galtung. Bu görüş, aynı zamanda, onun emperyalizm tanımının temelidir:

- 1) Merkez ile Çevre arasındaki etkileşim dikeydir.
- 2) Çevre ile Çevre arasında etkileşim yoktur.
- 3) Her üçünü içeren çok düzeyli etkileşim yoktur.
- 4) Dış dünya ile olan etkileşim iki olguyu içeren bir biçimde Merkezin tekeline alınmıştır:
 - a) Çevrenin diğer Merkez uluslarla olan etkileşimi yoktur.
 - b) Çevre uluslar gibi Merkez ulusların da diğer Merkezlere bağlı Çevre uluslarla etkileşimi yoktur.

Bu ilişkiyi Galtung şu şekilde somutlaştırmaya çalışmıştır.

Şekilden ilk bakışta iki şey anlaşılabilir: Belirli bir Merkez ulusa bağlı Çevre ulusların sayısı değişebilir. Merkez ulusları arasında «sen benim uydularımdan uzak durursan, ben de seninkilerden dururum.» türünde bir kural yürürlükte. Bu durumun iki ekonomik sonucu vardır:

- 1) Sınırlı ticaret ortakları üzerinde yoğunlaşma. Yani Çevre ulusun ticaretinin büyük bir bölümünün kendi Merkez ulusu ile olması. Merkezin tersine Çevrede yüksek oranda hem ithalât, hem de ihracat yoğunlaşması gözlenmektedir. Merkez ise, ideal veya saf (kuramsal) durumda diğer Merkez ulusların Çevresi dışında, ticaret ilişkilerini dilediği her yöne doğrultabilir.

Şekil 2. Feodal tip merkez-çevre yapısı.

2) Meta yoğunlaşması olgusu. Diğer bir deyişle, Çevre ulusların bir veya birkaç ihraç edilecek ham/temel madde üretmesi eğilimi. Bu olgu coğrafi bir yoksulluğa bağlı olsa idi, Galtung için sorun olmayacaktı. Yalnız durum bir doğa veya coğrafya sorunu değil, bir tarih sorunudur. Bir bölge kolay elde edilebildiği ve/ya da Merkez için çok gerekli olduğu için doğal kaynaklarının devşirilmesi yoluyla sömürülmüş olabilir. Bu da belirli bir sosyal yapının, doğal zenginliklere giden ulaşım ağının, ticaret yapısının ve mevcut doğal kaynaklar mülkiyet ilişkisi ile bağlı merkez grupların doğuşuna yol açar.

Görülüyor ki, Her iki olgunun ortak etkisi Çevrenin Merkeze *bağımlılığı* biçiminde ortaya çıkıyor. Çevrenin GSMH (Gayni Safi Millî Hasıla)sı daha küçük olduğundan ikisi arasındaki ticaret Çevrenin GSHM'nin çok daha büyük bir oranını (yüzdesini) oluşturacaktır. Diğer yandan, Çevre için ticaret ortağı ve meta yoğunlaşmaları söz konusu olduğundan, Çevre istem (talep) ve fiyat dalgalanmalarına çok daha açık/duyarlı durumda kalacaktır. Çünkü satın alma gücü olanlar için ithal ikamesi amacıyla Çevre sanayilerince üretilen mallar niteliksiz ve çekici olmaktan uzaktır. Bu durumun sürmesi: 1) Merkezde verilen bir kararla Çevrede üretilen malların yapay olarak) modası geçmiş ürünler olması; 2) Her iki merkezin (Merkez ve Çevre uluslarında) aynı değer yargıları, istem ve moda kalıplarına bağlanmalarıyla sağlanır.

Çizilen tablonun sonuçlarından biri kuşkusuz siyasaldır. Gal-

tung'un feodal diye adlandırdığı etkileşim yapılarının sistematik kullanımını «böl ve yönet» yönteminin uygulanmasıyla bir yandan Merkezin Çevrelere karşı korunmasını, diğer yandan ikisi arasındaki eşitsiz etkileşimini sürdürüyor. Yoksa, Kuzey Denizi'nin sisli bir küçük adası dünyanın dörtte birine nasıl hükmedebilirdi? Bunu ancak Çevre uluslarını olduğu kadar, Çevre(ler) içinde sosyal grupları coğrafi ve/ya da siyasal alanda birbirinden ayırarak aralarında bir çıkar ittifakı oluşmasını önleyerek yaptı. Her biri ile ayrı anlaşmalar yaparak onları Merkeze teker teker bağladı, çok düzeyli ilişkilerden kaçındı. Dercelenmiş bir ortaklık sistemi ile her bir Çevre ulusa karşı «dünyaya açılan tek pencere» olmak rolünü üstlendi.

Bu noktada Galtung dikkatleri emperyalist bağlamda uluslar arasındaki ilişki ve işbölümünün dikey niteliğinin ulus içinde de aynı önemi taşıdığını ve bunların birbirlerine sıkıca bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Andre Gunder Frank'ın da ileri sürdüğü gibi Çevredeki merkez grup, Merkez ulusun (merkezinin) çıkar uyumu içinde olduğu ve Çevreyi sömürmede köprübaşı olarak kullandığı sosyal kesittir.

Ortaya çıkan bu ittifak Çevrenin çevresinde sistemin (emperyalist) işleyişine başkaldırı amacını taşıyan tüm eğilimleri susturmak için koruyucu bir kontrol sistemini de oluşturur.

Bu kontrol sisteminin ögeleri kısaca şunlardır:

1) Çevre ulus içinde dikey işbölümü, özellikle yüksek düzeydeki eşitsizlik (örneğin haberleşme araçlarının kullanımında) ve çıkar uyumsuzluğundan ötürü, Çevre'nin çevresi genel olarak yoksullaştırılır;

2) Çevre uluslarda çevrenin feodal yapısından ötürü etkileşim, seferberlik (birlikte eyleme geçiş durumunun) ve örgütlenme önlenir;

3) Uluslararası dikey işbölümü yüzünden Merkez ulusların, özellikle tahrip (silâhlar) ve haberleşme araçları üzerinde tekeldi kontrolları yoluyla çevre ülkeler yoksullaştırılır;

4) Uluslar arasındaki feodal yapıdan ötürü Çevre ulusların aralarında etkileşimleri, ortak bir eyleme yönelmeleri ve örgütlenmeleri önlenir. Bu durum iki biçimde gerçekleşir:

a) Aynı Merkez uluslara bağlı Çevre ulusların aralarında etkileşimleri (bağlı buldukları Merkez ulusça) zorlaştırılır.

b) Diğer Merkez uluslara bağlı Çevre uluslar arasında etkileşim daha da zorlaştırılır.

5) Çevre ulusların çevrelerinin etkileşmeleri, ortak eyleme geçmeleri ve örgütlenmelerinin zorluğu veya olanaksızlığı

a) ulus-içinde 1. ve 2. maddelerde sözü edilen nedenler,

b) uluslar-arasında 3. ve 4. maddede sözü edilen nedenler yüzündendir.

c) Ayrıca, Çevredeki merkezin uluslararası etkileşimde her doğrultuda teknelci bir kontrolü vardır ve bu yüzden de, kendi çevresinin çıkarını önemli ölçüde gözeteyeceği düşünülemez.

6) Çevre'nin çevresinin, Merkez'in çevresine veya Merkez'in merkezine aralarındaki çıkar uyumsuzluğundan ötürü baş vurma yolları tıkanır.

Bu kontrol mekanizmaları ülkelerin içinde ve arasında nedeni başarıyla işletilirse, baskıcı yöntemlere o kadar az gereksinilir. Galtung'a göre yalnızca «mükemmeliyetten» uzak, amatörce emperyalizm için silâhlara gerek vardır. «Profesyonel» emperyalizm doğrudan olmaktan çok, *yapısal* şiddete dayanır.

EMPERYALİZMİN TÜRLERİ

Merkez ve Çevre ulusları arasındaki ilişkinin niteliğine göre Galtung beş tür emperyalizm bulunduğunu ileri sürmektedir:

- 1) Ekonomik,
- 2) Siyasal,
- 3) Askerî
- 4) İletişimsel,
- 5) Kültürel.

Yalnız, bu sıralama keyfidir. Kendisinin de, birinin diğer(ler)-inden daha önce geldiğine dair bir iddiası yoktur. Bu türleri o, beş uçlu bir yıldızla benzetir. Emperyalizm herhangi bir uçtan başlatılabilir etkisini. Asıl incelenmesi gereken, emperyalizmin üç ölçütünü veya en azından birincisini yerine getiren iki mekanizmasını kullanan etkileşim ağlarının ne ölçüde var olduğudur.

İki mekanizmadan en önemlisi *dikey etkileşimdir*. Modern anlamda bu, taraflar arasında sınaî işleme (üretim) düzeyleri arasında bir fark olması sorununda görülen etkileşimdir. Böyle bir eşitsiz etkileşimin, emperyalizmin türleri içinde nasıl şekillendiği Tablo IV. de görülmektedir.

TABLO IV

Emperyalizmin Beş Türü

<i>Tip</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Siyasal</i>	<i>Askerî</i>	<i>İletişimsel</i>	<i>Kültürel</i>
Merkez Ulus sağlar	İşleme, üretim araçları	Kararlar, modeller	Koruma, tahrip araçları	Haberler, iletişim araçları	Öğretme, yaratma araçları, özerklik
Çevre Ulus sağlar	Ham mad- deler, pa- zarlar,	Baş eğme, taklitçiler	Disiplin, geleneksel gereçler	Olaylar, yolcular, mallar	Öğrenme, doğrulama, bağımlılık

Siyasal emperyalizmin ayırıcı niteliği, bir ulusun karar-alma merkezinin o ulustan koparılıp, Merkez ulusa nakledilmesidir. Bu yeni merkezde alınan kararlar ise, Çevre ulusun ekonomik, askerî, kültürel ve haberleşme kurumlarını/süreçlerini etkiler. Burada önemli olan işbölümüdür. Bazı uluslar karar üretirler, diğerleri baş eğerler (veya tabiyet üretirler). Kararların alınması, ikili teknik yardım ilişkisinde olduğu gibi başvuru yoluyla olabileceği gibi, karşılıklı danışma veya doğrudan «model taklidi» biçiminde de olabilir. «Kalkınma», «modernleşme» gibi kavramlara bağlı olarak Merkez'in egemenlik ilişkisi yoluyla yaydığı özel «üstün» bir yapının taklidi gereksinimi uyarılır. Böylece, Galtung'a göre, «liberalizmin vatanında» veya «sosyalizmin anayurdunda» geliştirilen yapı ve kararlar, içeriklerinin öneminden çok, kaynaklarının önemi bakımından model görevi görürler.

Askerî alanda ise, gerekli teknolojik aygıtları geliştirecek sınaî kapasiteleri varsa, ekonomik bakımdan Merkez olan ulusların, askerî alanda da Merkez olmalarını doğal karşılamak gerekir. Çünkü, traktör üreten kolayca tank da üretebilir, ama petrol üreten sadece onunla kendini savunamaz. Tank üretene ya korunmak, ya da (Merkez'in saptadığı koşullarda) tank edinmek için dayanmak zorundadır. Ayrıca, tıpkı Merkez ve Çevre ülkeler arasında birbirine dönüştürmesi olgusunda görülen işbölümü gibi, Merkez ülkeler arasında Çevre ülkelerde yaratılan «başegme» olgusunu uy cinir ikinciden edindiği ham veya yarı işlenmiş malları sanayi ürü gulanabilir kararlara dönüştürme biçiminde bir işbölümü türü daha vardır.

Bir başka işbölümü alanı da, Merkez ulusların «güvenlik» (çoğu kez askerî uzmanlar ve kontr-gerilla eğitmenleri) sunması kar-

şılığında Çevre ulusun disiplin ve oluşturulan ortak savunma planı için gerekli askerleri üretmesidir.

Dördüncü tür, yani *iletişimsel* emperyalizm, daha çok emperyalizmin ikinci mekanizmasıyla —feodal etkileşim yapısıyla— ilişkilidir. Dünya haberleşme ve ulaştırma kalıplarındaki dikey işbölümü bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu alanlardaki her yeni gelişmeden sonra, bir önceki haberleşme/ulaştırma teknolojisi, haberleşme ve ulaştırma araçları, eski üretim (ekonomik), tahrip (askerî) ve yaratma (kültürel) araçlarıyla birlikte kolayca Çevre ülkelere satılabilmektedir.

İletişimsel emperyalizmin özel bir dalı da kültürel ve iletişimsel alanların kesiştiği «haber iletişimi» alanıdır. Gerçekten, dünyanın belli başlı haber ajansları Merkez ulusların elindedir. Merkez (ler)in kontrol ettiği feodal haberleşme ağı yoluyla Çevre ulusların çoğunda yayılan haberler kendilerinden çok Merkez ulus(lar)la ilgilidir. Bu açıdan bakınca, Çevre ülkelerde haberlerin yanlılığı Merkez ülkelerdekinden çok daha fazladır. Çevre'de okuyan kitle Çevre ulusların merkezinde yoğunlaşmıştır. Onlar için daha çekici, yaşam tarzları bakımından daha bilinmeye layık şeyler dünya merkezlerinde oluşmaktadır. Çevre'nin çevresi ise pek az okur veya haber izler.

İletişim konusundaki dikey işbölümü, haber sanayiinde Çevre'nin olay üretmesi, Merkez'in bunları haberlere dönüştürmesi biçiminde belirir. Bu da, sorunları Merkez'in gözüyle görüp değerlendiren gazetecilerin yetiştirilmesi, ve olayları Merkez'in çıkarlarına göre süzgeçten geçiren bir haberleşme ağının yaratılmasıyla olur.

Bu sonuncu süreç Galtung'a göre, bizi *kültürel* emperyalizm olgusuna bağlar. Bu emperyalizm türünün en önemli ögesi (alt-tipi) bilimsel emperyalizmdir. Buradaki ilişki, öğretmenlerden öğrencilere bilgi aktarımı biçiminde düşünülmemek gerekir. Önemli olan öğretmenlerin ve öğrencilerin nerede yoğunlaştıklarıdır. Merkez ulus kültür aşıladığı gibi modellik de eder. Ama Çevre ulus, Merkez ulusa birşeyler öğretmeye kalkarsa —örneğin Çekoslavakya Sovyetler Birliği'ne, Şili A.B.D.'ne— karşılığında şiddet görür. Şiddet, Merkez'in merkezliğini pekiştirir ve bağımlılık olgusunu sürdürür.

Çevreye aktarılan bilgi ve kuramlar iki bakımdan yeni ortamlarıyla uyumsuzluk içine düşerler: 1) Farklı bir sosyal-tarihsel or-

tamda oluştukları için yapısal bir çelişki ile karşılaşır; 2) Daima bir zaman aralığı ile aktarıldıkları için, çoğunun modası geçmiştir. Stratejik bilgi ise zaten Merkez'in tekelinde tutulur.

Bilimde de ekonomik alanda olduğu gibi, dikey bir işbölümü vardır. Merkez'den Çevre'ye doğal (jeolojik ,zoolojik ve biyolojik), sosyal (kültürel özellikler, davranış tipleri, siyasal akımlar), tarihsel (arkeolojik kalıntılar, antik sanat eserleri) hammadde toplamaya bilim ve araştırma ekipleri gider. Bu ekipler, Çevre'den topladıkları malzemeyi Merkez'de işliyerek, kuram, kitap, makale vb. bitmiş ürünlere dönüştürüp, Çevre'nin merkezinde tüketilmek üzere ihraç ederler. Bu ilişki, bir yandan Merkez ulusta yürütülen öğretimin yarattığı gösteri etkisi, diğer yandan, malzeme toplama evresinde Çevre elemanlarının katılmasını sağlayarak, özendirme ve sahte işbirliği duygularıyla desteklenir. Ayrıca, Çevre hakkında elde edilen bilgi (ekonomik, siyasi ve askerî) Merkez (ler) tarafından emperyalist yapının sürdürülmesi amacıyla kullanılır.

Bir de bu sürece Galtung, beyin ve beden göçü olgularını katar. Öğrencilerin (gerçek öğrencilerden asker-sivil bürokratlara kadar) «ham» beyinleri ile niteliksiz işçilerin ham beden gücü Merkez ülkelere çekilerek burada yürütülen işlem (bilgi aşılama ve maddî üretim) sürecine dahil edilir. İstenildiği gibi biçimlendirilen bu ögeler, hem emperyalist Merkez'lere sayısız katkılarda bulunurlar, hem de, aşılandıkları bilgiler, değerler, dünya görüşü yoluyla emperyalizmin eşitsiz yapısını sürdüren güçler olarak kullanılırlar.

Bu kuramın diğer nitelikleri ve genel bir eleştirisi bundan sonraki sayıda sunulacaktır.